

2014 január Ról-ről

Almási Miklós : Nagyváros születik (A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. Szerkesztette Sisa József. Tudományos tanácsadók: Sinkó Katalin és Nagy Ildikó. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.)

Sose tudtam megérteni, hogyan lehet egy komplett várost – na jó, csak azt, amitől Pest európai lett – húsz-egynéhány év alatt felépíteni. (Kiegészítés 1867-ben, de a millenniumi ünnepségekre – 1896 – majd minden elkészült. A harminc évből leszámítottam a téli hónapokat: nem megy a ló, gépek nem voltak, fagy a beton, kubikos hazamegy...) Szóval, a Sugár út, értsd: Andrassy úti paloták, villák, aztán a királyi vár és berendezése, Vágóhíd, a földalatti, a vakok intézete, templomok, zsinagóga, pesti színházak, bérházak és még legalább húsz-harminc fontos objektum. Átlagos építési idő – akár híd, akár színház – három év, hogy a csudába tudták ezt abszolválni? Na és a komplexitás: a Földtani Intézet díszcsempe burkolata (itt volt ugyan kis vita, szóval húzták az időt, de volt hozzá Lechner Ödön és a Zsolnay műhely). Apropos Lechner: e fénykorban világszínvonalú magyar (és részben külföldi) tervező és kivitelező gárda esett neki a „legnagyobb magyar falunak”, volt pénz és kíméletlen tervezés (a Sugárúthoz kiirtották a putrikat meg az ómami földszinteseket... – az itt feltűnő építészeket „sugárúti nemzedéknek” nevezi a könyv, joggal). Mindent bedobtak, mondhatnám, *alles was gut und teuer ist*. Nem volt hiába. Minden, ami ma Pesten szép, amire ma is jó ránézni, az akkor, abban a szűk harminc évben épült. És bár gyorsan, de nem hűbelebalázs, illetve „bármilyen jó lesz, csak kész legyen időre” alapon. Ezek között az épületek között ma is szeretek járakálni. A Fonciere Pesti Biztosító Intézet (az Andrassy út és a Bajcsy sarkán) fantáziadús épületét még ma is megcsodálom néha, de ahová járok, Szabó Ervin könyvtár, alias Wenckheim-palota furcsán szép tömbjére is jó ránézni, még jobb benne lenni. Ez utóbbi egy ócska hegyesszögű háromszög telken épült, csavaros ésszel tervezve mégis kecses palota lett belőle. És bár lebontották a gőzmalmokat a Soroksári úton, azok is ekkor sorakoztak fel, de másutt is versenyfutás folyt a városszépségért, l. az Andrassy úttal párhuzamos utcák villáit, azokat is élmény felfedezni.

De nem ezeken a látképeken akarok mélázni. Ez a könyv művészettörténet, szigorú tudományossággal és izgalmas (kultúrtörténeti) kutatással íródott monográfia (szerkesztette Sisa József, egyes fejezeteit jeles gárda írta). Leleményeit nem tudom végigvenni, nem is szeretnék az építészettörténetbe kontárkodni, ezért hadd említsek néhány esztétikailag releváns jelenséget. Az egyik a városkép sajátos harmóniája. Már ami a XIX. század közepétől a századfordulóig kialakult. Nem volt egyetlen Nagy Tervező, aki stílusban, atmoszférában, élményekben előre megadta volna a paramétereket, és mégis: ez a városmag a *diverzitás egységével* lepi meg az embert. A Historizmus fejezetben írják is a szerzők, hogy sokféle irányból jöttek az építészek (és mesterek), sokféle stílust hoztak magukkal, ám végül a város e

sokféleségből vált egységessé. Hogy egyetlen blokknál maradjak: a Dreschler-palota (a későbbi Balettintézet) meg a Körönd épületeinek masszívuma (MÁV nyugdíjas ház) kialakítása, és mondjuk, a sugárúti mágnásvillák stílusa jócskán elüt egymástól, az Andrássy út egésze mégis egy magasabb szempontból tekintett stílusművelet egységét sugallja. A sokféleségből valamilyen kelet-európai, mondanám, magyar keverccsel lep meg, így vált maradandó hatású városképpé. Lehet, hogy azért, mert megszoktuk, és mást nem is tudunk már e helyre elképzelni. Inkább azt hiszem, hogy az építők, tán az idő rövidege miatt, az atmoszféra teremtésének közös eszmeköréből kapták az ihletet. (Hadd vegyem ide a Fellner–Helmer-féle Vígszínházat, a körötte gyorsan kinövő lakótömbök *Lebensraum*ját vagy a Lukács-fürdő szállóját is, Budáról.)

A városi atmoszféra sajátos előpolgári jellegére gondolok, mert ezek az épületek markánsan különböznek – elváltak – a klasszicizmus korszakának tömbjeitől (Nemzeti Múzeum, Kálvin téri református templom). A klasszicizmus épületei hidegebbek, kaszárnyajellegűek, majdnem azt mondom: élhetetlenek. Az „élhetőség” – nem biztos, hogy van ilyen művészetszociológiai fogalom – először itt, a historizmus korában (a századforduló felé rohanó hajzában) jelenik meg. Ebben a meghatározhatatlan stíluskevercsben a kor még arisztokrata (feudális), de már polgári életvitele fonódik egymásba, válik el a kiegyezést megelőző életvilágtól. Nem polgári még ez az építészeti idióma – az majd később, az 1900-as évekkel jön, nem is egyértelmű stílusjegyekkel –, de a *sokféleség akarása* kellemessé tette a város metamorfózisát. (Ellensúlyként azért megemlítem, hogy ebben az időben szórták tele Pestet tucatnyi ronda kaszárnyával, de hál’ istennek ezekre nemigen voltak tekintettel a menő *trendsetterek*...)

Ami a legfontosabb: a sokféleség egységbe tudott fonódni, Tami aztán a „pesties” életvitel kerete lehetett. Persze: „kompországához” illeszkedő módon, hol „nyugatosan”, hol kegyúri módon, parádésan, vagy éppen szertelenül, de mindenképp élhetően. (A „Pál utcával” egyetemben, azaz a munkásbérházakkal, szegényes lakótelepekkel körülvéve...) Mert az 1880-as évekre a paloták meghatározó szerepe lejárt, és a városiasságot illetően a bérházak (bérpaloták) vették át a vezető szerepet, igaz, modellként használva az egykori paloták homlokzatát. A könyv idézi is Edvi Illés Aladárt: „ezek a bérpaloták kölcsönzik a modern Budapestnek nagyszabású jellegét”. Azonban funkciójuk szerint e bérháztömbök (l. a Terézvárost) a tömegével jelentkező városias polgár-alkalmazott, valamint „felsőproli” életének adták kereteit.

E pesties építészeti *ambience* kialakításában volt valami csakazértis versengés Béccsel, az igazi metropolisszal. Pest nem lehetett olyan pompázatos, mint a császárváros, de akkor legalább legyen kedélyes, lépjen ki a hótt merev (klasszicista) díszletekből. Erről is szólt a könyv által bemutatott stílussokféleség. No meg a századforduló felé megjelent szálló- és kávéházkultúra (ennek is szép irodalma van), miszerint még Bécsből is idejártak bohémkedni, lébecolni – bár lehet, hogy ez már csak városi legenda, s az is inkább a századforduló utáni *dolce vitá*ból.

Ehhez a pesties atmoszférához azért hozzátartozik a nagyozolás is: a városházák (vagy a Parlament) túlságosan hivalkodóak, nagyobbakra épültek a kellenél, a palotákban, ahogy a könyv fogalmazza, „hiányosakra sikerültek a higiéniás berendezések”. (Ami eufemizmus. Valójában csicsa volt, de fürdőszobára, normális WC-re nem tellett. Csekély vigasz, hogy a bécsi Hofburgban is csak 1854-től építettek fürdőszobákat...) Ez a nagyozolós stíl végigfutott a korabeli Magyarországon: Kecskemét, Szeged vagy Segesvár csoda-városházái legalább egy számmal nagyobbak a szükségesnél.

Van itt még valami, ami ezt a sajátos pesties stílusjegyet segítette megteremteni. Ez időben már jelentős hatása volt a vasúthálózat kiépülésének (s vele a vasgyártás izmosodásának –

Diósgyőr, Ganz Vagon). E tekintetben modellértékűnek gondolom – a könyv elemzése nyomán – a pesti indóház helyén felbukkant, európai mércével is páratlan Nyugati pályaudvart, az Eiffel tervezőiroda munkáját (1875–1877). A maga furcsaságával azért, mert vasvázás, óriáscsarnokos megoldása a maga „ős-avantgarde” építészeti nyelvezetével felszabadító hatással bírhatott. Nem muszáj mindent az oszlopos-kúriászerű látványmúzeumhoz igazítani. Nekem – a laikus könyvolvasónak és őspesti járókelőnek – ez az épület a maga anarchizmusával ma is a felszabadulás gesztusának tűnik, mármint az építés korábbi stíluskötöttségei alól. Nem véletlenül lett korának legkorszerűbb pályaudvara. A Nyugati markánsan más esztétikai nyelven beszélt, eklektikája ajtót-ablakot nyitott az atmoszférateremtő építészlátásmód számára. Az 1867 utáni korszak robbanásszerű fejlődése és modernizálódása mögött a vasúthálózat viharsebes kiépülése áll: húsz év alatt – legalábbis fő vonalaiban – a Monarchia egészét (Fiumétől Galíciáig) lefedte ez a háló, hatalmas lökést adva mind az ipar-, mind a városfejlődésnek. Ez volt az alapja annak, hogy a vidéki városok emulálták azt, ami a pesti építészetben történt – kicsiben vagy éppen procc nagyításban.

A könyv az iparművészet alakulásából is ízelítőt nyújt (festett ablakok: Róth Miksa, ebédlőberendezések, lámpák), és mindegyik korszakból mutat valamit a tárgykultúra alakulásából. Fura volt itt körülnézni: a paloták berendezése – néhány megkapó kivételtől eltekintve – zsúfolt, a szalonban szanaszét minden (hogyan fértek el a vendégek?), mintha arra ment volna ki a játék, hogy látszódjék a gazdagság. És nemcsak a paloták enteriőrje ilyen, a polgári szalonvilág is másolta ezt a zsidvását. „A középosztály számára az 1880-as években a lakás otthonfunkciójánál fontosabb volt az a reprezentációs szerep, amely a külső elvárásoknak, íratlan szabályoknak tett eleget: a lakás státuszszimbólummá vált.” A palotákban ezt a bútorraktár-megoldást ellensúlyozta a faburkolat vagy a belső karzat, falépcsőzettel, mennyezetkazetta és csillár: iparművészet. A bérházakban – jobb helyeken – a díslépcső, valamint az udvar végében lévő hátsó lépcső ellentéte. No igen, a cselédlépcső: hordár, mosónő, házitanító, postás csak ott mehetett fel a nagyságosékhoz. Ha bútort hoztak, az nem fért el a szűk csigalépcsőn, vitték volna a fölépcsőn, ha a házmester nem ordította volna, hogy mit képzelnék... aztán mégiscsak ott kellett cipelni a nagysasszony szekreterjét, másutt nem fért el. De a cselédlépcsőn lopakodott fel a gigerli az első emeletre, a reprezentatív bérházszintre Cilikéhez, s olyan is megesett, hogy kapuzárásig itt rejtőzött a tolvaj, hogy innen engedje be társát a gazdag ember „mackójának” feltöréséhez. Jó pár magyar regény írta meg a hátsó lépcső szégyenletes megkülönböztetését és pikáns kalandjait. A cselédlépcsők a mai napig megbújnak a Terézváros bérházaiban az osztályharc egykori állásának kuriózumaiként.

A kor mérnöki szenzációi: a hidak (Szabadság híd, Erzsébet híd és a két összekötő vasúti). A sorozatból engem még ma is a Margit-híd (1871–1876) formabontó megoldása nyűgöz le (tervező: a francia Ernest Goulin). A megoldás bátorságát csodálom, a közepen megtört vonalvezetést. És persze a tervet elfogadó zsűri ízlését is. Egy konzervatív világban ilyen mértékű „szabadosságot” útjára engedni ugyancsak jövőbe tekintő gesztus lehetett. Mellesleg a Lipótváros fellendülésének is ez a híd adott lökést, de ez már egy másik történet.

Pest elindult, hogy katonavárosból polgárvárossá alakuljon. A könyvből megtudhatod, mit szeretünk ebben a városban, majd minden akkor épült abból, ami a szívünkhöz nőtt. Már majdnem elolvadok, mikor a Budavári Palota melletti kis nyomorskanzenre gondolok (Tabán), ami a sugárúti tobzódáshoz képest középkori rémség (bár bohémtanya státuszát őrzi az irodalom). De gondolhatok a külső kerületek proli tömegeinek lakhatására, a bérkaszárnnyák nyomorára, a hátsó udvarokra, „WC az udvaron”-rendszerére, ágyra járásra, tömegszállításokra. Feszültségek kőben, útban, bűdösségben – ez is a XIX. század vége. Igaz, hogy a nagyvárosi nyomor majd a világháborút megelőző és főképp követő években lesz e látkép része. Mindegy, e könyvnek nem ez a feladata – e vizsgálatot elvégezték mások, például Gyáni Gábor revelatív életformatörténete. Örülünk a szépségnek, amely túlélte a háborúkat, a bontási mániákat, s

amelyben otthon érezhetjük magunkat.

A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. Szerkesztette **Sisa József**. Tudományos tanácsadók: **Sinkó Katalin** és **Nagy Ildikó**. Osiris Kiadó, Budapest, 2013, 736 oldal, 7980 forint.

Kapcsolódó írások:

1. **Almási Miklós: Altiszt és büntudat (Agárdi Péter: „Irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról”. József Attila és a magyar nemzeti hagyománytudat. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.)** Mondom könyves barátomnak, hogy mit keresek (Agárdit), mire ő –...
2. **Pető Iván: Szélsőjobb, szélsőbb jobb, még szélsőbb jobb (Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012; Paksa Rudolf: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013; Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.)** A fiatal, 1981-es születésű történész, Paksa Rudolf, a témában közölt...
3. **Almási Miklós: Élet a csapdában (Mihályi Péter: A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–1913. Budapest, 2013, Corvina Kiadó)** Az adósság – az esetek többségében – olyan, mint az...
4. **Almási Miklós: A kortárs szeme (Lengyel László: Illeszkedés vagy kiválás. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 298 oldal, 2480 forint.)** Almási Miklós A kortárs szeme A kortárs – bár...
5. **Almási Miklós: Beszólás középről (Paul Krugman: A liberális lelkiismeret. Fordította Orosz Ildikó. Budapest, 2010, Gondolat Kiadó, Demos Könyvek. 346 oldal, 2890 forint.)** Krugmant (a New York Times kolumnistáját) „pimasz” gazdasági jegyzeteiért régóta...

Cimkék: **Almássy Miklós**